

HANEFÎ MEZHEBİNİN TEŞEKKÜL SÜRECİNDE ALKAME B. KAYS'IN (Ö. 62/682) YERİ

© Mahmut SAMAR^a

Öz

İslam hukuk tarihinde fıkıh mezheplerinin ortaya çıkışı hicri üçüncü yüzyıla denk gelmektedir. Ancak mezheplerin oluşum süreci ilk kaynağa doğru müteselsil bir bilgi, düşünce ve hoca ağına dayanır. Bu anlamda sahâbe döneminden itibaren farklı bölgelerde kurulan fıkıh okullarının birikimi nesilden nesile aktarıldı. Bu aktarım gelişerek mezheplerin teşekkülüne kadar devam etti. Fıkıh geleneği olarak ifade edilen bu süreçte hoca halkasının önemi büyüktür. Buradan hareketle Hanefî mezhebinin ve doğal olarak kurucusu olan İmam Ebû Hanîfe'nin yetiştiği ve bağlı olduğu fıkıh mektebi, sonradan *ehl-i re'ý* olarak temayüz eden Kûfe merkezli Irak fikhidir. Kaynaklar bu geleneğin hocalar silsilesini Abdullah b. Mes'ûd, Alkame b. Kays, İbrahim en-Nehaî, Hammâd b. Ebî Süleyman ve Ebû Hanîfe şeklinde kaydeder. Halkada adı geçen şahısların her biri Hanefî mezhebinin oluşumunda farklı bir role sahiptir. İşte bu çalışma Alkame b. Kays'ın Kûfe fıkıh mektebinin oluşturduğu *re'ýci* düşünce neticesinde tarih sahnesinde yer alan ve günümüze kadar etkisini sürdürmeyi başaran Hanefî mezhebinin oluşumundaki rolünü/etkisini ortaya koyma hedefiyle kaleme alınmıştır. Bu çerçevede gerek fıkıh usulü gerekse de fıkha dair ona ait görüşlerin Hanefî mezhebine ne ölçüde kaynaklık ettiğinin tespiti üzerinde durulacaktır. Ayrıca onun yetiştirdiği seçkin talebeleri aracılığıyla Hanefî fikhına ne ölçüde katkıda bulunduğunun izleri sürülecektir. Bu amaçla çalışma, iki temel başlıktan oluşacaktır. Birinci başlıkta kısaca Alkame b. Kays'ın hayatı ve ilmî kişiliği üzerinde durulacaktır. İkinci başlık altında ise Alkame'nin fikhî görüşleri ve bu görüşlerin Hanefî mezhebinde ne ölçüde yer bulduğu gibi konular ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Hanefilik, Alkâme b. Kays, Kûfe, Ebû Hanîfe.

IMPORTANCE OF 'ALQAMAH B. QAYS (D. 62/682) DURING THE FORMATION PROCESS OF THE HANAFİ LAW SCHOOL

One of the most important elements in the history of fiqh is the law schools. As a

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, mahmutsamar@hotmail.com

matter of fact, tens of sects of fiqh have emerged due to regional, methodical and educational differences in the historical process. Within this framework, the first school to complete its formation in terms of chronological order is the Ḥanafī school. For this reason, Ḥanafī school has an important place in studies on the history of fiqh. Like every denomination, Ḥanafī doctrine refers to a systematic structure of thought formed based on the accumulation before it. Research on the history of Islamic jurisprudence reveals that Ḥanafī Fiqh thought has a well-established history dating back to the founding of the city of Kufa. As a matter of fact, the Hanafī school is the expression of Iraqi fiqh thought represented by Imām al-A'zam Abū Ḥanīfah (d. 150/767) and his disciples, which had began in the first century of the Hijrah in the region of Iraq centered on Kufa and became increasingly widespread. After gaining an intellectual and principled structure, the Iraq/Kufa school/école of fiqh, which is the tradition of fiqh brought up by Abū Ḥanīfah, the founding imam of the Ḥanafī legal school, began to be called *ahl al-ra'y* and took its place in the Islamic legal history scene with this name. In spite of the contribution of 'Omar and 'Alī (may Allah be pleased with them), the sources recorded that the founding leader of this tradition is 'Abdullāh b. Mas'ūd (d. 32/652-53) from amongst the companions. According to this general acceptance, in the formation of the Ḥanafī communion, there are many constituent names that lived in the period between 'Abdullāh b. Mas'ūd and Abū Ḥanīfah. At the beginning of this chain comes 'Alqamah b. Qays (d. 62/682). Because 'Alqamah b. Qays is one of the two leading disciples of 'Abdullāh b. Mas'ūd, the head of this lineage. Also, he is teacher and uncle of Ibrāhīm al-Naḥa'ī (d. 96/714) that is important ring of the chain. Given that Ibrāhīm al-Naḥa'ī is the teacher of Ḥammād b. Abū Suleimān (d. 120/738), whose classes attended Abū Ḥanīfah for eighteen years and studied fiqh, the contribution of 'Alqamah b. Qays and his role in the formation process of the Ḥanafī school comes into view as an undeniable reality. In this case, the question of importance of 'Alqamah-based fiqh in the system of Ḥanafī legal school is supposed to be substantial.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Fıkıh tarihinin en önemli öğelerinden biri mezheptir. Tarihi süreçte bölgesel, yöntemsel ve eğitimsel farklılıkların etkisiyle onlarca fıkıh mezhebi ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede kronolojik sıra bakımından oluşumunu tamamlayan ilk mezhep Hanefî mezhebidir. Bu nedenle fıkıh tarihine dair çalışmalarda Hanefî mezhebi önemli bir yere sahiptir. Her mezhep gibi Hanefîlik de kendisinden önceki birikime dayalı olarak oluşturulmuş sistematik bir düşünce yapısını ifade eder. İslam hukuk tarihine dair

araştırmalar Hanefî fıkıh düşüncesinin Kûfe şehrinin kuruluşuna kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹ Nitekim Hanefî mezhebi, hicri ilk asırda Kûfe merkezli olarak Irak bölgesinde başlayan ve giderek yaygınlaşan fıkıh düşüncesinin İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve talebeleri tarafından sistematik ve kurumsal bir yapıya büründürülmüş halini ifade eder.² Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe, fikrî ve ilkesel bir yapı kazandıktan sonra *ehl-i re'y* olarak varlığını sürdüren bu fıkıh geleneğinin tedris edildiği çevrede yetişmiştir. Bu geleneği oluşturan silsilenin başında sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) bulunduğu ifade edilmektedir. Bu genel kabule göre Hanefî mezhebinin oluşumunda Abdullah b. Mes'ud ile Ebû Hanîfe arası dönemde yaşamış birçok ismin katkısı bulunmaktadır. Bu isimlerin başında Alkame b. Kays (ö. 62/682) gelir. Çünkü Alkame b. Kays bu silsilenin en başında bulunan Abdullah b. Mes'ûd'un talebesi, tâbiîn döneminde *ehl-i re'yin* imamı İbrahim en-Nehâî'nin (ö. 96/714) ise hocasıdır. Ebû Hanîfe'nin on sekiz yıl derslerine devam ettiği hocası Hammâd b. Ebî Süleyman'ın (ö. 120/738) hocasının da İbrahim en-Nehâî olduğu dikkate alındığında, Alkame b. Kays'ın Hanefî mezhebinin oluşumundaki rolü inkar edilemez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca Alkame kaynaklı fikhî yaklaşımların Hanefî mezhebinin sisteminde ne ölçüde yer bulduğu ve mezhebin oluşumuna hangi açılardan katkıda bulunduğu soruları önem arz etmektedir.

İşte bu çalışma bu sorulara yanıt bulmayı hedeflemektedir. Ancak konuya zemin teşkil etmesi amacıyla sırasıyla önce Alkame'nin hayatına ve fıkıh ilmindeki yerine genel bir bakış yapmakta yarar vardır.

A. Alkame B. Kays'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği

Bir fakih olarak Alkame b. Kays'ın Hanefî mezhebinin oluşumundaki rolünü sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek için hayatına ve genel anlamda ilmî şahsiyetine değinmek gerekir. Ancak çalışmamızın sınırlarını zorlayacağından bu konuyu ana hatlarıyla ele almakla yetineceğiz.

1. Hayatı

Tam adı Alkame b. Kays b. Abdillâh b. Mâlik b. Alkame b. Selmân en-Nehâî el-Kûfî'dir. Ebû Şibl künyesiyle anılmaktadır. Muhadramundan olduğu rivayet edilmekteyse de doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte yaygın görüşe göre h. 62 yılında doksan yaşında vefat ettiği

¹ Murat Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 8.

² Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 26/21.

kabul edilmektedir.³ Buna göre kendisinin bi'setten on altı sene önce (m. 594) doğduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ettiğinde otuz dokuz yaşında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁴

Mensubu olduğu Nehâ kabilesinin kökeni Yemen'e dayanmaktadır. Hicri 11 yılında İslamiyeti kabul ettiği rivayet edilen bu kabilenin daha sonra Kûfe şehrine yerleştiği bilinmektedir. Alkame b. Kays da ailesi ile birlikte Yemen'den Kûfe'ye yerleşenler arasındadır. Ancak ne zaman yerleştiği tam olarak bilinmemektedir.⁵ Kûfe'nin meşhur fıkıh âlimlerinden ve *ehl-i re'y* fikhının en büyük temsilcisi olarak bilinen İbrâhim en-Nehâî'nin dayısıdır. Esved b. Yezîd'in de amcasıdır. Alkame'nin hiç çocuğu olmamıştır. Ebû Şibl künyesi kendisine hocası İbn Mes'ûd tarafından verilmiştir.⁶

2. Fıkıh İlmindeki Yeri

Hiz. Ali ile birlikte Sıffîn başta olmak üzere birçok savaşa katılan ve onun sohbetinde bulunan Alkâme b. Kays'ın ilmî şahsiyetini şekillendiren sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'dur. Hatta onun yetiştirdiği en önemli öğrencilerinden biridir. Kıraat, tefsir ve fıkıh ilimlerini Abdullah b. Mes'ûd'dan tahsil etmiştir. Ayrıca o, ilim tahsili için Horasan, Harizm, Merv ve Medâin gibi bölgelerde bulunmuştur.⁷

Alkame fıkhıdaki hocası Abdullah b. Mes'ûd'un yanı sıra birçok sahâbîyle görüşmüş onlardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Hiz. Ali, Hiz. Âişe, Selmân-ı Fârisî, Ebû'd-Derdâ, Huzeyfe, Habbâb, Ammâr ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi büyük sahâbîler onun hadis rivayet ettiği sahâbîler arasında yer almaktadır. Ayrıca fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat gibi ilimlerde birçok talebe yetiştirmiştir. Tâbiin döneminin önde gelen ilim adamlarından İbrâhim en-Nehâî ve Şa'bî'nin fıkıh hocasıdır.⁸ Yahyâ b. Vessâb, Ubeyd b. Nudayle (Nadle) ve Ebû İshak es-Sebî'nin de kıraat

³ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, 1. Bs (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 6/152; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 5/105.

⁴ Abdurrahman Yusuf İsmail Mollâvî, *Fıkh 'Alkame b. Kays en-Nehâî fî'l-'ibâdât ve eserühû fî'l-fikhi'l-Hanefî* (Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1990), 1/3.

⁵ Ahmed Hamid Naîmî, *el-İmam Alkame b. Kays ve ârâuhü'l-fikhiyye* (Ammân: Daru'l-mu'tez, 2016), 36.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/147; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006), 5/16.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/150.

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/146; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/16; Mahmûd b. Süleyman Kefevî, *Ketaibu a'lami'l-ahyar min fukahâi mezhebi'n-Nu'mani'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse- Murat Şimşek -Hasan Özer- Huzeyfe Çeker- Güneş Öztürk (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2017), 1/234-235.

hocasıdır. Muhammed b. Sîrîn, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Abdurrahman b. Yezîd, Yezîd b. Muâviye en-Nehâî ve Kays b. Rûmî gibi âlimler başta olmak üzere Kûfe'de yetişen tabiîn imamlarının neredeyse hepsi ondan rivayette bulunmuşlardır.⁹ Bu nedendir ki Cezerî onun için “büyük fakîh” nitelemesinde bulunmaktadır.¹⁰ Muteber hadis kaynaklarında onun rivayet ettiği hadislerin sayısı üç yüzden fazladır. Muhaddislerden Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Mâin ile Zehebî ve İbn Hacer gibi cerh ve tadil imamları onu sikâ râviler arasında sayarlar.¹¹

Henüz birçok sahâbî hayatta olmasına rağmen yaşadığı dönemde ilim tâlipleri Alkame'nin derslerine rağbet gösteriyordu. Hatta birçok sahâbî ona başvurarak kendisinden fetva istiyordu.¹² Mesela Şafî mezhebinin kaynaklarında İbn Abbas'ın (r.a) gözünde hastalık bulunan birinin yatarak namaz kılıp kılamayacağı konusunu Alkame ve Mesruk'a sorduğu nakledilir.¹³ Kendisine Alkame'nin vefat haberi ulaştığında ise İbn Abbas, “İlmin rabbanisi öldü” diyerek onun ilim aşığı bir zat olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Sahâbeden Ebû'd-Derdâ, onun fıkıh ilmindeki dirayetine şahit olunca kendisine nereli olduğunu sorar. Alkame, Kûfeli olduğunu söyleyince “Tamam; sizin yanınızda İbn Mes'ûd vardı” diyerek onun yetiştiği ilmi çevrenin kifayetine işaret etmiştir.¹⁵

Kaynaklarda Alkame b. Kays'ın hâl ve hareketleriyle hocası Abdullah İbn Mes'ûd'a çok benzediği ifade edilmektedir. Sesinin çok güzel olduğu; Kur'ân-ı Kerîm okurken onu dinleyenlerin kendinden geçtiği aktarılmaktadır. Hocası Abdullah b. Mes'ûd'un huzûrunda Kur'ân okurdu. Abdullah b. Mes'ûd onu dinledikçe; “Oku! Anam babam sana fedâ olsun!” derdi. İbn Mes'ûd ile sürekli karşılıklı Kur'ân okurlardı. Bu konuda A'rac şu sözlere yer vermektedir: “Alkame, Kur'ân'ı okumada, ses bakımından, insanların en güzeli idi. İbn Mes'ûd ne zaman onun kırâatini dinlese, kendinden geçer ve: “Eğer Resûlullah seni görseydi, seninle mesrûr olurdu

⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/16; Ahmet Özel, “Alkame b. Kays” (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 467.

¹⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-Kurrâ*, t.y., 1/457.

¹¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-salâh, *Ma'rifet envâ' 'ulûmi'l-hadîs (el-Mukaddime)*, thk. Nuruddîn 'Itr (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 16; el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Dımeşk: Dâru'r-Reşîd, 1986), 1/397; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/17.

¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/20.

¹³ Kefevî, *Ketaib*, 1/80.

¹⁴ Kefevî, *Ketaib*, 1/229.

¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/304.

ferahlardı.” derdi.¹⁶ Ebû İshak ise Esved b. Yezîd’in şöyle dediğini nakleder: Abdullah b. Mes’ûd’u Alkame bin Kays’a ilim öğretirken gördüm. Ona Kur’ân-ı Kerîm sûrelerini öğrettiği gibi teşehhüdü de öğretiyordu.¹⁷ Alkame, Kûfe’ye geldikten sonra vefat edene kadar İbn Mes’ûd’dan ders alma fırsatı bulmuştur.¹⁸

Görüldüğü üzere Alkame, sahâbeden birçok isimle görüşmüş ve onlardan ilim tahsilinde bulunmuştur. Tefsir, kırâat ve fıkıh ilmini Abdullah b. Mes’ûd’dan öğrenmiştir. Uzun bir süre onun derslerine devam ederek onun yanında yetişmiştir. Dolayısıyla onun ilmî kimliğinin inşasında en büyük pay İbn Mes’ûd’a aittir. Ondandır aldığı dersler vasıtasıyla engin bir ilme ve ahlaka sahip olmuştur. Nitekim Abdullah b. Mes’ûd’un onun hakkında: “Benim okuduğum her şeyi okur ve bildiklerimi bilir” dediği aktarılmaktadır.¹⁹ Alkame, hocasının vefatından sonra ise Kûfe tefsir ve fıkıh okullarının gelişmesinde katkıda bulunmuş birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Bu zaviyeden bakıldığında kendisinden sonra Kûfe’nin bir ilim merkezi haline gelmesinde Alkame’nin etkisi büyüktür. Bu anlamda kökleri Kûfe’de tesis edilen fıkıh düşüncesine dayanan Hanefî mezhebinin İmamı Ebû Hanîfe’nin sahâbeye kadar ulaşan hocalar zincirinde önemli bir halkayı teşkil etmektedir.²⁰

Burada Alkame’yi hocası olarak yetiştiren Abdullah b. Mes’ûd’un fıkıh tarihi içindeki rolüne kısaca değinmekte yarar vardır. İlk Müslüman olanlar arasında altıncı kişi olan İbn Mes’ûd, Hz. Peygamber’e (s.a.s) yakınlığı ve devamlı onunla birlikte bulunması sebebiyle sahâbenin önde gelen fakihlerinden birisi olmuştur. Öyle ki Hz. Peygamber döneminde Medine’de fetva veren çok az sayıda sahâbe arasında onun da adı geçmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.s) onun hakkında; “Allah sana rahmetiyle muamele etsin sen gerçekten alimsin ve muallimsin”²¹ şeklindeki sözleri onun bu konudaki liyakatının ispatıdır. Yine o, Rasûlüllah’ın (s.a.s) “Kur’ân’ı dört kişiden

¹⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/19; Hatip Bağdâdî, *Târihü Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, 2002), 14/240.

¹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 6/147-149.

¹⁸ Ahmet Hamdi Furat, *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi* (Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2006), 100.

¹⁹ Kefevî, *Ketaib*, 1/235.

²⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/531; Özel, “Alkame b. Kays”, 2/467; Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/143.

²¹ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru’l-Hadis, t.y.), 3/505.

öğrenin”²² ifadesiyle örnek gösterdiği Kur’ân’ı en iyi bilen ve en iyi şekilde okuyan dört kişiden biridir. Sahâbenin önde gelen birçok ismi de onun fıkıh ilmine vukûfiyetine dikkat çekerek kendilerinden fetva soranları ona yönlendirmişlerdir. Hz. Ömer onu “ilimle dolu bir dağarcık” olarak nitelemiş ve Kûfe’ye kadı, muallim ve hazine sorumlusu olarak görevlendirmiştir. Ayrıca Kûfelilere hitaben “Onu size göndermekle sizi kendime tercih ettim ve büyük fedakarlıkta bulundum. Öğreneceklerinizi ondan öğrenin ve onun söylediklerine itaat edin” diyerek onun her açıdan donanımlı olduğunu vurgulamıştır.²³ Bu rivayet, aynı zamanda İbn Mes’ûd’un Kûfe’ye gönderilen ilk öğretmen olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

Hz. Ali, onun ince bir anlayış sahibi olduğunun altını çizerek Kur’ân’ı ve sünneti çok iyi bildiğini ifade etmiştir. Muaz b. Cebel’e göre ilim alınacak dört kişiden biri Abdullah b. Mes’ûd’dur.²⁵ Nitekim kendisi de “Her bir surenin nerede indiğini ve her bir ayetin hangi konuyla ilgili indiğini” bildiğini ifade ederek yukarıdaki tespitleri doğrulamıştır.²⁶ Ezcümle İbn Mes’ûd, Kûfe’de fıkıh başta olmak üzere tefsir ve kıraat ilimlerinin kurucusu olarak nitelenebilir. Çünkü o, Kûfe’de birçok ilim adamının yetişmesini sağlamıştır. Onun yetiştirdiği talebeleri arasında en önde geleni kuşkusuz ki Alkame b. Kays’tır. Aşağıda geleceği üzere Hanefî fıkıh düşüncesinin müteselsilen Abdullah b. Mes’ûd’a dayandığı şeklindeki genel kabule göre Alkame’nin burada çok önemli bir görev ifa ettiği ortaya çıkmaktadır.²⁷

Abdullah b. Mes’ûd’un Alkame için “Benim bildiğim her şeyi o da biliyor” sözü onun ilimde derinlik sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. İbnü’l-Medînî, Abdullah b. Mes’ûd’u en iyi tanıyan üç kişiden biri olarak Alkame’nin adını zikreder. İbn Sîrin ise Kûfe’ye geldiğinde fakîh olarak kabul edilen dört kişiden biri olarak onun adına yer verir. Şa’bî’den de benzer bir değerlendirme nakledilir.²⁸ Alkame’nin en çok temayüz ettiği alan fıkıhtır. Onun fıkıhı büyük oranda hocası Abdullah b. Mes’ûd’un fıkıhına dayanmaktadır. Öyle ki ikisinin fikhî görüşleri mukayese edildiğinde otuz yedi asılda ve yuzden fazla meselede örtüştüğü ortaya çıkmaktadır.²⁹

²² Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân” (Dîmeşk: Dâr İbn Kesîr, 2002), 8; Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe” (Kahire: Dâr İhyâ’i’t-türâsî’l-‘Arabî, t.y.), 118.

²³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 2/262.

²⁴ Nâimî, *el-İmam Alkame b. Kays*, 28.

²⁵ Ahmet Yaman, “Abdullah b. Mes’ûd’un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2004)/ 9.

²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 2/260.

²⁷ Nâimî, *el-İmam Alkame b. Kays*, 31.

²⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/17-18.

²⁹ Nâimî, *el-İmam Alkame b. Kays*, 58.

Kaynaklarda Alkame'nin hocası İbn Mes'ûd'dan çok etkilendiği hususu açıkça vurgulanmaktadır. Ancak kaynaklarda açıkça geçmese de o, ilmî anlamda Hz. Ömer ve Hz. Ali'den de beslenmiş ve etkilenmiştir.³⁰ Nitekim birçok fikhî meselede onlarla aynı görüşe sahiptir.³¹ Buna göre Alkame'nin fikhî birikimine sadece hocası İbn Mes'ûd'un kaynaklık ettiğini iddia etmek yanlış olur. Kaldı ki İbn Mes'ûd'un kendisi râşit halifeler başta olmak üzere diğer sahâbîlerin fikhının toplandığı bir şahsiyettir. Alkame'nin muasırı olan Mesrûk'un "Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilminin sahâbeden altı kişide toplandığını gördüm. Bunlar, Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Ubey b. Kâb, Zeyd b. Sabit ve Ebü'd-Derdâ'dır. Bu altı kişinin ilmi de Ali ve Abdullah'ta toplanmıştır." şeklindeki tespiti bunu ifade eder.³² Demek oluyor ki Alkame, hem hocası vasıtasıyla hem de doğrudan birçok sahâbînin ilminden istifade etme fırsatı bulan bir fıkıh bilginidir.

B. Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü

Hanefî mezhebinin kaynaklarında adına sıkça rastlanan Alkame'nin mezhebin oluşumundaki rolü iki yönlüdür. İlki, mezhebin en güvenilir ve en yaygın rivayet zincirinde yer almasıdır. İkincisi aşağıda geleceği üzere bizzat ona ait içtihatların ve uygulamaların mezhepte benimsenmiş olmasıdır.

1. Mezhebe Kaynaklık Eden İlmi Silsiledeki Yeri

Hanefî mezhebinin sistematik bir yapı kazanması Ebû Hanîfe ve talebelerinin çabaları neticesinde gerçekleşmiştir. Ancak mezhebin temeli Hz. Ömer döneminden itibaren Kûfe şehrinde ortaya çıkan ve öncülüğünü Abdullah b. Mes'ûd'un yaptığı Irak/re'y fıkıh ekolüne dayanmaktadır. Tâbiin döneminden itibaren Medine merkezli ehl-i hadis fıkıh ekolüne alternatif bir ekol olmayı başaran bu fıkıh okulunun en bariz özelliği, meydana gelen çağdaş problemlerin çözümü noktasında Kitap ve sünnete dayalı fikhî bilginin yanında re'y ve içtihadı yer verilmesidir. Bunun yanı sıra farazi fıkıha çokça yer verilmiş fikhî bilgi üretiminde naslarla birlikte kıyas ve istihsan gibi aklî yöntemler kullanılmıştır.³³

Anılan bu özelliklerin tamamı sistematik bir forma kavuşturularak

³⁰ el-Cevziyye İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn 'an Rabbi'l-'âlemîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/21.

³¹ Mollâvî, *Fıkh 'Alkame b. Kays en-Nehâî fi'l-'ibâdât ve eserühû fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, 1/22.

³² Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Musul: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1983), 9/94; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, 1/13.

³³ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (Kahire: Müessesetü'l-Halebî, t.y.), 2/12; Mustafa uzunpostalıcı, "İlk İki Asırda Fıkıh", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986): 340.

Hanefî mezhebinde yer bulmuştur. Aslında bunların esası, Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un düşünce tarzına dayanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe merkezli re'yci fıkıh düşüncesinin asıl kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Hanîfe ise bu hukuk düşüncesini sistemleştiren kişidir. Ancak bu iki kurucu şahsiyet arasında yer alan bir ilmi silsile bulunmaktadır ve bu silsilenin en önemli halkası Alkame b. Kays'tır.³⁴

Alkame'nin Kûfe fıkıh ve tefsir ekolünün teşekkülündeki rolü ve etkisi büyüktür. Hocası Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Ali başta olmak üzere görüştüğü sahâbîlerden edindiği birikimi kurduğu ders halkalarında yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla kendisinden sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu anlamda Hanefî mezhebinin teşekkülündeki rolü iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi sahabe nesli ile mezhebin kurucu imamları arasındaki irtibatı kurmasıdır. Böylece mezhebe kaynaklık eden sahabe çeşitliliğine katkı sunmuş olmaktadır. İkincisi bir sonraki başlıkta üzerinde duracağımız üzere mezhepte bizzat ona ait görüşlere de yer verilmiş olmasıdır.

Esasında Hanefî mezhebine kaynaklık etmesi bakımından sahâbe nesli ile onlardan sonra gelenler arasında net bir ayırım söz konusudur. Nitekim Ebû Hanîfe'nin aşağıda yer vereceğimiz sözleri bu durumu açıkça gösterir niteliktedir:

“Ben sahâbeden dilediğimin görüşünü alır, dilediğimi de terk ederim. Ama asla onların görüşlerini bütünüyle göz ardı etmem.”³⁵

“Bir meselede sahâbe görüşü varsa onu terk ederek kendi görüşümüzle hüküm vermeyiz.”³⁶

“Kitap'ta ve Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinde hüküm bulamazsam onun ashâbının ictihadını alırım. Eğer kendi aralarında görüş ayrılığı varsa o görüşlerden uygun bulduğum birisini seçerim. Yoksa sahâbenin sözlerini bütünüyle bir tarafa bırakıp onların dışında başka birisinin ne dediğine bakmam.”³⁷

Bu rivayetler Ebû Hanîfe'nin sahâbe kavline bütünüyle muhalefet edip kayıtsız kalmayacağını ifade ettiğini göstermektedir. Buna karşılık tâbiîn

³⁴ Ahmet Yaman, “Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2014): 29.

³⁵ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 24; Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî *Burhânü's-Şerîa, el-Muhîtu'l-Burhânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 8/9.

³⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 24; Ebû'l-Müeyyid el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Harizmî Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 2/162.

³⁷ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 24; Kefevî, *Ketaib*, 1/237.

ulemasından kendisini hiçbir kimseye bağı tutmayarak onlar gibi içtihat edeceğini belirtmiştir. Onun “İbrahim, Şa’bî, Hasan, Ata, İbn Sirîn ve Said b. Müseyyeb’e vb. gelince ben de onlar gibi içtihat ederim” sözü bu gerçeği gözler önüne sermektedir.³⁸ Burada onun hocalar silsilesinde önemli bir yeri olan İbrahim en-Nehâî’nin adını özellikle saymış olması dikkat çekici bir husustur. Sahâbe zamanında fetva vermesine müsaade edilen tâbîn ulemasını taklid edebileceği şeklindeki rivayetlerle³⁹ bu rivayetleri birlikte değerlendiren Hanefilik ve Ebû Hanîfe konusunda çalışmaları bilinen Şimşek’in mülahazaları şöyledir:

Ebû Hanîfe, sahâbe rivayet ve fetvalarına karşı kayıtsız kalmamış, mutlaka sahâbenin görüşünü almış, ancak, içlerinden kendi ictihad metoduna uygun gördüğü sahâbenin görüşünü tercih etmiştir. Tabîîn fakihlerine gelince onlar gibi kendisinin de ictihadda bulunacağını açıkça ifade etmekle birlikte, yine de ders aldığı hocaları ve bağı olduğu ekol çerçevesinde kalmak suretiyle sistemini kurmuştur.⁴⁰

Buna rağmen Alkame’nin birçok görüşüne yer vermesi, onu taklit edebileceğini ifade etmesi ve onu sahâbî olma fazileti dışında fıkhıta Abdullah b. Ömer ile eşit görmesi⁴¹ şu şekilde izah edilebilir: Alkame, Hanefî mezhebinde temsil edilen re’yci fıkıh düşüncesinin kurucusu olarak kabul edilen Abdullah b. Mes’ûd’un yetiştirdiği ilim adamları arasında en önde gelen isimlerden biridir. Dolayısıyla onun fıkhını bir nevi İbn Mes’ûd’un fıkhı olarak görmektedir. Ona göre İbn Mes’ûd, sahâbe döneminde *Irakîyyûn* olarak bilinen ve aslında kaynak ve yöntem farklılığına dayanan fıkıh düşüncesinin kurucusu ve en büyük temsilcisidir. Böyle olmakla birlikte bunu onun bireysel anlayışı olarak değil, birçok sahâbînin uygulamasını da kapsayan fıkhî geleneğin temsilcisi olarak görmektedir. Farklı bir deyişle onu çeşitli kaynaklardan beslenen *Irak/Kûfe* fıkhının imamı olarak değerlendirmektedir. Buna göre Alkame, bu fıkhın taşıyıcısı olmaktadır. Ancak bu, Alkame’nin sadece taşıyıcı olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü o, sahâbenin fıkıh düşüncesini taşımakla kalmayıp katkı sunarak gelişiminde de rol oynamıştır.

Bilindiği üzere Kûfe fıkıh ekolü daha sonra teknik bir isimlendirmeye *ehl-i re’y* olarak anılmaya başlanmıştır. İbrahim en-Nehâî, *ehl-i re’y*’in tâbîn dönemindeki en önemli isimdir. Medine merkezli *ehl-i hadise* nispetle Sâid b.

³⁸ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 24; Kefevî, *Ketaib*, 1/236.

³⁹ Kefevî, *Ketaib*, 1/116.

⁴⁰ Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefilik*, 46.

⁴¹ Kefevî, *Ketaib*, 1/280; Şâh Veliyullah Dihlevî, *Huccetüullahi’l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık, 1. Bs (Beyrut: Dâru’l-Cile, 2005), 1/248.

Müseyyeb'in konumu ne ise, Kûfe merkezli *ehl-i re'ye* nispetle de onun konumu aynıydı.⁴² O, fıkıhın bütün alanlarına hâkim bir müctehid idi. Öyle ki vefatından sonra her yönüyle onun yerini dolduran kimse bulunamamıştı.⁴³ Nehâî'nin Ebû Hanîfe ile bağlantısı ve özellikle de Hanefî mezhebinin oluşumundaki katkısı bilinen bir husustur. Bu bağlantı Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd vasıtasıyla kurulmuştur. Zira Hammâd, İbrahim en-Nehâî'nin öğrencisidir. Ancak burada vurgulanması gereken en önemli husus, İbrahim en-Nehâî'nin Alkame'nin yetiştirdiği bir fakîh olduğudur. Alkame, onun hem hocası hem de dayısıdır. Kaynaklar Alkame'nin çocuğunun olmadığını, bu yüzden İbrahim'i kendi çocuğu gibi terbiye edip yetiştirdiğini nakleder.⁴⁴ Bu nedenledir ki Alkame'nin fikhî görüşlerini büyük oranda benimsemiştir. Kal'âcî elli meselede Alkame'nin görüşlerini onun görüşleriyle mukayese etmiş ve otuz dokuzunun aynı olduğunu, beşinde ona muhalefet ettiğini tespit etmiştir. Geriye kalan altısında ise Nehâî'ye ait bir görüş bulamadığını kaydeder. Aynı durum İbn Mes'ûd ile Alkame arasında da söz konusudur.⁴⁵ Buna göre İbrahim'in fikhî birikiminin büyük oranda İbn Mes'ûd'a dayandığı rahatlıkla söylenebilir.

Görüldüğü üzere Alkame, Hanefîliğin beslendiği geleneğin hoca silsilesinin kilit taşlarından biridir. O, coğrafik ayırımı göre Kûfe fıkıhının tesis edici İbn Mes'ûd'un talebesi, *re'y* fıkıh okulunun imamı İbrahim en-Nehâî'nin hocasıdır. Yani sahabe tarafından tohumları atılan bu fikhî düşüncenin metodolojik bir yapıya dönüşerek *ehl-i re'y* ismini alması sürecinde adeta köprü vazifesi görmüştür. Bu etkisi dolaylı biçimde *re'yci* fıkıh düşüncesinin mezhepleşme sürecine de yansımıştır. Bu ilişkiler ağı aynı zamanda mezhebin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin ilim silsilesini göstermektedir. Ne var ki bu silsileyi meydana getiren halkaların her birinin ayrı bir görev ifa ettiğini belirtmek gerekir. Mezhebin kaynaklarında bunu ifade etmek üzere şu güzel ve anlamlı benzetmeye yer verilmektedir: Fıkıhı Abdullah b. Mes'ûd ekti, Alkame suladı, İbrahim en-Nehâî hasat etti, Hammâd öğüttü, Ebû Hanîfe un yaptı, Ebû Yûsuf hamur yaptı, İmâm Muhammed ekmeğe yaptı ve insanlar o ekmeği yiyorlar.⁴⁶

Bu benzetme, Hanefî mezhebinin temellerinin atıldıktan sonra Alkame

⁴² Dihlevî, *Hucetü'llahi'l-bâliğa*, 1/248.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/290.

⁴⁴ Muhammed Ravvâs Kal'acî, *Mevsu'at fikh Abdillâh b. Mes'ûd* (Kahire: Mektebetü'l-Hâtemî, 1956), 26.

⁴⁵ Muhammed Ravvâs Kal'acî, *Mevsu'at fikh İbrahim en-Nehâî* (Cidde: Merkezü'l-Bahsi'l-ilmî ve ihyâü't-türâsi'l-İslâmî, 1979), 129.

⁴⁶ Kefevî, *Ketaib*, 1/380.

eliyle geliştirilip sonraki kuşaklara aktarıldığına dair bir gerçeği ifade etmektedir. Ne var ki bu, mezhebin sadece bu silsilede geçen isimleri kaynak aldığı ve onlardan gelen rivayetlerin ve görüşlerin hepsinin mezhepte yer bulduğu yönünde yanlış bir anlayışa yol açmamalıdır. Hanefî fıkıh düşüncesinde gerek sahâbe gerekse de tâbiîn nesline bir bütün olarak değer verildiği ve onlardan ulaşan delile dayalı görüşlerin benimsendiği tezi doğrudur. Ancak bu, mezhebe kaynaklık etmesi bakımından sahâbeden belirli isimlerle kayıtlı olduğu anlamına gelmez. Nitekim sahabenin görüşlerine bütünüyle kayıtsız kalmayacağını ifade eden Ebû Hanîfe,⁴⁷ mezhebinin sahabî kaynaklarını Ömer, Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas şeklinde sıralamıştır.⁴⁸

Bu noktadan hareketle Alkame'nin Hanefî mezhebinin oluşumundaki etkilerinden biri de mezhebin sahâbe kaynağındaki çeşitlilikte kendini gösterdiği söylenebilir. Çünkü Alkame, sahâbeden sadece Abdullah b. Mes'ûd'un fikhını aktarmadı. Onun başta Ömer, Osman ve Aişe olmak üzere birçok sahâbîden ilim tahsil ettiği bilinmektedir.⁴⁹ Bunun yanı sıra yukarıda işaret edildiği gibi sahâbe arasından başka isimlerden hadis rivayetinde bulunduğu da bilinen bir husustur. Burada bir hususun altını çizmek gerekir ki Alkame'nin gerek istinbat yöntemi gerekse de fikhî yaklaşımları başta Nehâî olmak üzere öğrencileri vasıtasıyla sonraki halkalara aktarılmıştır.

Bu noktadan hareketle Hanefî mezhebinin oluşumuna kaynaklık eden sahâbe çeşitliliğinde Alkame'nin merkezi bir role sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Zira İbrahim, birçok sahâbiyle görüştüğü halde onlardan hiç rivayette bulunmamıştır. Onun ilmi bütünüyle sahabenin yetiştirdiği tâbiîn ulemasına dayanır. Tâbiîn içerisinde en çok etkilendiği isimlerden biri kuşkusuz ki Alkame'dir.⁵⁰

2. Fikhî Görüşleri ve Hanefî Mezhebindeki Yansımaları

Bu başlık altında Hanefî mezhebinin oluşumundaki rolünü göstermesi adına Alkame'nin görüşlerinin mezhepte ne oranda yer bulduğuna bakılacaktır. Hemen belirtelim ki çalışmamızın sınırlarını aşacağından burada amacımız Alkame'nin bütün görüşlerini mezhebin görüşleriyle

⁴⁷ Kefevî, *Ketaib*, 1/236; Yaman, "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı", 28.

⁴⁸ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 68.

⁴⁹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-cedîde, t.y.), 4/206; Mennâ' b. Halîl el-Kattân, *Târîhü't-teşri'l-İslâmî*, 5. Bs (Kahire: Mektebet Vehbe, 2001), 318.

⁵⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1996), 4/233.

mukayese etmek değildir. Genel bir fikir vermesi için oranlarla ve bazı örneklerle yetineceğiz. Bunu yaparken bizden önceki çalışmalardan büyük oranda istifade edildiğini belirtmek isteriz.

Hanefî fikhında rivayetleri başta olmak üzere, Alkame'ye ait görüşlerin ve uygulamaların yansımaları rahatlıkla gözlenmektedir. Öncelikle o, mezhepte sika bir râvi olarak kabul görmektedir. Şöyle ki Hanefî usulünde kıyasa aykırılık arz etmesi durumunda râvisi meçhul olan haber hüccet değildir. Ancak meçhul bir râviden sika bir râvinin rivayette bulunması durumunda onun haberi hüccet sayılır. Çünkü sikaların ondan rivayette bulunması onun da sika olduğunu gösterir. Bu kapsamda mezhebin kaynaklarında sika râviler sayılırken Alkame'ye de yer verilmektedir ve onun meçhul râvilerden naklettiği haberler mezhepte hüccettir.⁵¹ Yine tâbiîn uleması arasında taklit edilmesi bakımından sahâbe hükmünde olanlar arasında onun da adını sayarlar. Çünkü Alkame, sahâbe hayattayken fetva vermeye başlayanlar arasındadır.⁵² Nitekim Ebû Hanîfe'nin "Şureyh, Hasan, Mesrûk ve Alkame gibi tâbiînden olup sahâbe döneminde fetva veren ve içtihatla bulunan kimseleri taklit ederim" dediği nakledilmektedir.⁵³ Yine Ebû Hanîfe, İbn Mes'ûd menşeli rivayetleri tercih etme sebebini râvilerinin fıkıh konusundaki yetkinliğiyle izah ederek Nehâî ve Alkame'ye işaret eder.⁵⁴

Hanefî mezhebinin ilk dönem literatüründe Alkame'nin hem rivayetlerine hem de şahsi görüşlerine çokça yer verildiği görülmektedir. Bu cümleden olarak Ebû Yusuf'un *el-Âsâr*'ında on yedi meselede ona atıfta bulunmaktadır.⁵⁵ Aynı durum İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-âsâr*'ında da söz konusudur.⁵⁶ Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde ise altmış beş meselede Alkame'nin adı geçmektedir.⁵⁷ Cessâs'ın gerek *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ından gerekse de Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerh çalışmasında da Alkame'nin adından sıkça söz edilmektedir. Belirtmek gerekir ki bu

⁵¹ Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), 1/343; Buhârî Abdülaziz, *Keşfu'l-esrar şerh usûli'l-Pezdevî* (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-İslâmî, t.y.), 2/387.

⁵² Abdülaziz, *Keşfu'l-esrar*, 3/225.

⁵³ Kefevî, *Ketaib*, 1/116.

⁵⁴ Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 1/14.

⁵⁵ Yakub b. İbrahim Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 10, 29, 36, 39, 40, 49, 53, 70, 93, 123, 126, 131, 147, 148, 170, 213, 223.

⁵⁶ Muhammed b. Hasan Şeybânî, *Kitâbü'l-âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 163, 211, 350, 2: 173.

⁵⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısri Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdülhak (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 1/50, 60, 68, 95, 96, 122, 124, 141, 146, 177, 198, 219, 220, 224, 229, 243, 245, 250, 253, 256, 266, 267, 268, 275, 306, 346, 368, 370, 416, 433, 434, 465, 497, 498, 511; 2: 49, 69, 250, 251; 3: 58, 62, 99, 147, 148, 183; 4: 100, 220, 330, 347.

eserlerde Alkame'ye yapılan atıfların çoğu onun İbn Mes'ûd, Ömer gibi sahabilerden yaptığı nakillerden oluşmaktadır. Bu nakillerde kendisinin de aynı kanaatte olup olmadığına dair bir bilgiye yer verilmemektedir. Ancak bu rivayetlerin büyük oranda hocası İbn Mes'ûd kaynaklı olduğundan hareketle kendisinin de aynı kanaatte olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte aşağıda örneklerini vereceğimiz üzere bizzat kendisine ait içtihadların ve uygulamaların da mezhepte benimsendiği görülmektedir. Şimdi mezhebin erken dönem kaynaklarını esas alarak bu hususu somut meseleler üzerinden görebiliriz.

1) İmam'ın arkasında kıraat yapmanın hükmü. Kaynaklarda Alkame'nin bu konudaki görüşünü yansıtan iki rivayet bulunmaktadır. Ebû Yusuf'un *el-Âsâr*'ındaki rivayete göre Haysem: "Alkame, imamın arkasında kıraat yapılmaması konusunda oldukça müteşeddit idi."⁵⁸ İmam Muhammed'in *el-Âsâr*'da yer verdiği rivayette ise İbrahim en-Nehâî: "Alkame, kıraat ister cehri ister gizli olsun namazlarda imamın arkasında hiçbir surette kıraat yapmazdı." Şeybanî bu nakilden sonra bununla amel edildiğini ifade etmektedir.⁵⁹ el-Hücce'de ise onun "İmamın arkasında kıraat yapmaktansa ağzıma ateşten köz alırım daha iyi" dediği rivayet edilir.⁶⁰ Nitekim Hanefî mezhebinde imamın arkasında kıraat yapmanın hükmü tahrimen mekruhtur. Sonraki dönemlerde bu mesele temellendirilirken genellikle Alkame'nin de bu şekilde amel ettiğine dikkat çekilir.⁶¹

2) Namazda rekat sayılarında yanılma. İbrahim en-Nehâî: "Alkame, [dört rekatlı bir namazı] beş rekat olarak kıldı [veya kıldırdı]. Bunun üzerine yanındaki bir grup kendisine bunu hatırlattı. O da gruptan bir adama "öyle mi oldu?" diye sordu. Adam evet cevabını verince döndü sehiv secdelerini yaptı. Sonra onlara Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını anlattı.⁶² Mezhepte bu mesele her ne kadar tartışmalı olsa da kimi fakihlerce benimsenmiştir. Esasında tartışma dördüncü rekatta kişinin teşehhüd miktarı oturmuş olup olmaması ile ilgilidir. Şayet bu gerçekleşmişse mezhepte yaygın kanaate göre namaz sahihtir ve kişinin sehiv secdesi yapması gerekir. Buna karşılık bazı Hanefiler'e göre dördüncü rekatta oturmadan beşinci rekata kalkılmışsa bunun altıya tamamlanması durumunda nafîle olarak sahih olacağı ve farzın

⁵⁸ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 29.

⁵⁹ Şeybanî, *Kitâbü'l-âsâr*, 1/163.

⁶⁰ Muhammed b. Hasan Şeybanî, *el-Hücce âlâ ehli'l-Medîne*, thk. MehdîHasan el-Keylânî Kâdirî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 1/120.

⁶¹ Abdürrezzâk, b. Hemmâm, Ebû Bekr, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Azamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1403), 2/100. Krş. Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm* (Kahire: Dâr İhyâü'l-kütübi'l-Arabiyye, t.y.).

⁶² Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 36.

iade edilmesi gerekir.⁶³ Burada ayrıca sehiv secdesinin selam verildikten sonra yapılacağı şeklindeki yaygın görüşün⁶⁴ de Alkame'nin bu uygulamasıyla uyumlu olduğunu ifade etmek gerekir.

3) Binek üzerinde secde ayetinin okunması. Nehâî, Alkame ile birlikte bir bineğin üzerindeyken Kur'an okuduğunu ve o esnada secde ayetine geldiğinde [secde yapmak için] bineğinden inmek isteyince Alkame'nin kendisine: "İma yeterlidir" dediğini aktarır.⁶⁵ Bu konuda mezhebin görüşü de bu şekildedir.⁶⁶ Ancak Ebû Hanîfe'nin görüşünde bu hüküm, şehir dışında binek üzerinde olanlara yöneliktir.⁶⁷

4) Cuma namazına sonradan yetişen kişinin durumu. Alkame'ye göre bu durumda kişi namazın bir rekatına yetişirse cumaya yetişmiş sayılır. İmam selam verdikten sonra kalkar bir rekat daha kılarak cumanın farzını tamamlar. Şayet cumaya son oturuşta yetişirse kalkar ve öğlenin dört rekat farzını kılar.⁶⁸ Mezhepte İmam Muhammed bu görüştedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf görüşü ise cumaya son oturuşta veya sehiv secdesinde bile yetişenin Cuma kılacağı yönündedir. Her iki görüşü de tartışan Cessâs ikinci görüşün daha sahih olduğunu belirtmektedir.⁶⁹

5) Cenaze geçerken ayağa kalkmanın hükmü. İbrahim en-Nehâî'den rivayet edildiğine göre Alkame ve Esved, önlerinden cenaze geçerken kalkmazlardı. İmam Muhammed bu rivayete yer verdikten sonra bu görüşle amel ettiklerini ve Ebû Hanîfe'nin de bu görüşü benimsediğini ifade eder.⁷⁰ Mezhebin muteber kaynaklarına bakıldığında cenazeye katılmayacak olan kimselerin cenaze geçerken kalkmalarının gerekli olmadığı kaydedilmektedir.⁷¹

6) Vakit girmeden ezan okumanın hükmü. Alkame, vakit girmeden ezan okunmasını sünnete muhalefet olarak görmektedir. Rivayete göre bir

⁶³ Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012), 1/208; Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâr İhyâü't-türâsi'l-Arabî, t.y.), 1/151.

⁶⁴ Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yunus es-Sûfi el-Bârîî Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2. Bs (Kahire: el-Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye, 1313), 1/191.

⁶⁵ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 40.

⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 1/274.

⁶⁷ Ebû Bekir Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1: 213.

⁶⁸ Şeybânî, *Kitâbü'l-âsâr*, 1/350.

⁶⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed İsmetullah (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 2/18-122.

⁷⁰ Şeybânî, *Kitâbü'l-âsâr*, 2/173.

⁷¹ Ebi Bekr Alâuddîn b. Mes'ud Kâsânî, *Beda'iu's-sanâi' fi tertibi's- şerâi'*, 2. Bs (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 5: 1/310; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/244.

gün Mekke'ye gitmek üzere fecrden önce kalkar ve o saatte bir kişinin ezan okuduğunu duyması üzerine şunu söyler: Bu adam sünnete muhalefet etmektedir. Bu saatte uyuması ezan okumasından daha iyidir.⁷² Bu hüküm ezanın vaktin girdiğini ilan etme işlevine/amacına dikkat çekilerek mezhepte ittifakla kabul görmüştür.⁷³

7) İmam hutbeye çıkarken veya hutbedeyken konuşmak. Nehâi'nin anlattığına göre bir adamın bu konuyu Alkame'ye sorması üzerine konuşulmayacağı cevabını verdi. Devamında adam Kur'ân okuyabilir miyim diye ekleyince "onu da yapmazsan iyi olur" dedi.⁷⁴ Mezhepte hutbe okunurken dinlemenin farz olduğu şeklinde yaygın bir kabul bulunmaktadır.⁷⁵

8) Evde kılınan vakit namazları için ezan ve kamet okunması. Alkame'den nakledildiğine göre kendisi Esved b. Yezid ile birlikte ezan ve kamet olmaksızın İbn Mes'ûd'un arkasında namaza duruyorlardı.⁷⁶ Mezhepte de bu görüş benimsenerek; şehir merkezinde ikamet edenlerin evlerinde kılmak namaz için ayrıca ezan ve kamet getirmelerine gerek olmadığı hükmüne yer verilmiştir.⁷⁷

9) Namazda ellerin kaldırılması (*ref'u'l-yedeyn*). Alkame'nin namaz kılarken sadece iftitah tekbirinde ellerini kaldırdığı nakledilir.⁷⁸ Mezhebin görüşü de aynı doğrultudadır.⁷⁹

10) Zina yapan tarafların evlenmesi. İbrahim en-Nehâi'nin bir erkeğin zina yaptığı kadınla evlenmesinin hükmünü sorması üzerine Alkame, "Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur." (eş-Şûra 25) ayetini okuyarak bunda bir beis görmediğine işaret eder.⁸⁰Bu hüküm mezhepte ittifakla benimsenmiştir.⁸¹

11) Temizlik dönemi uzayan kadının (*mümteddetü't-tuhur*) iddeti. Mezhepte bu durumda iddet sona ermez. Hanefilerin bu konudaki delillerinden biri, Alkame'nin iddeti on yedi ay sürdükten sonra vefat eden

⁷² Tahâvî, *Şerhu meâini'l-âsâr*, 1/141.

⁷³ Kâsâni, *Beda'iu's-sanâi'*, 5: 1/154; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/223.

⁷⁴ Tahâvî, *Şerhu meâini'l-âsâr*, 1/370.

⁷⁵ Zeynulâbidîn b. İbrahim İbn Nüceym b. Muhammed, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzu'd-dekâik*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, t.y.), 2/167.

⁷⁶ Tahâvî, *Şerhu meâini'l-âsâr*, 1/229.

⁷⁷ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/94; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/57.

⁷⁸ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-âhâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 1/237.

⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/114.

⁸⁰ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 131; Şeybânî, *el-Hücce*, 3/395; Tahâvî, *Şerhu meâini'l-âsâr*, 1/131.

⁸¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/114.

karısına mirasçı olmasıdır.⁸²

12) Süresi belli olmayan seferiliğin hükmü müddeti. Mezhebin sahih görüşüne göre on beş günden fazla kalmaya niyetlenmeden seferilik müddetinin uzaması durumunda bu süre ne kadar olursa olsun seferilik hükümleri devam eder. Haneî fukahâsı bu görüşe yer verdikleri yerde Alkame'nin de Harezm'de iki yıl boyunca namazlarını seferi olarak kıldığının altı çizmektedirler.⁸³

13) Ekin ortaklığının (*müzaraâ*) meşruiyeti. İlk dönem kaynaklarda Alkame'nin bizzat müzaraa yaptığı nakledilir. Mezhepte bu tür ortaklığın meşruiyetine dair onun bu ameli de esas kabul edilmiştir.⁸⁴

14) Nebiz içmenin hükmü. Ebû Yusuf'un *el-Âsâr*'ında Alkame'nin İbn Mes'ûd ile birlikte yemek yedikten sonra nebiz içtikleri nakledilir.⁸⁵ Nebiz içmenin hükmü her ne kadar tartışmalı olsa da mezhepte bu vb. rivayetlere dayalı olarak caiz olduğu şeklinde bir görüş özellikle ilk kaynaklarda kaydedilmektedir.⁸⁶

15) Öldürülen gayrimüslimlerin (zimmîler) diyeti. Alkame'ye göre Müslümanlar ile Müslüman olmayanların diyeti aynıdır.⁸⁷ Mezhebin görüşü de bu şekildedir.⁸⁸

16) Unutarak yemenin oruca etkisi. Bu konu neredeyse fukahanın hatta mezheplerin ittifak ettikleri bir meseledir. Buna rağmen mezhebin erken dönem kaynaklarında Alkame'nin bu yaklaşıma sahip olduğuna dikkat çekildiği görülmektedir.⁸⁹

17) Kusmanın oruca etkisi. Alkame'ye göre oruçluyken isteği dışında kusan kişinin orucu bozulmaz, isteyerek kusarsa o günü kaza etmesi gerekir.⁹⁰ Bu konuda mezhep imamları arasında bazı görüş ayrılıkları bulunsa da mezhepte hakim olan görüş, Alkame'nin görüşüyle aynıdır.⁹¹

Buraya kadar mezhebin teşekkül döneminde tedvin edilen kaynaklar

⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, 5/205.

⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/287; Kefevî, *Ketaib*, 1/236.

⁸⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 9/520.

⁸⁵ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 223; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 4/220.

⁸⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/357-371; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/24; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 6145; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 2/571.

⁸⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beyrut: Dâr İhyâü't-türâsi'l-Arabî, 1405), 3/214.

⁸⁸ Meydânî, Abdulganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010), 1: 3/37.

⁸⁹ Şeybânî, *el-Hücce*, 1/394.

⁹⁰ Şeybânî, *el-Hücce*, 1/394.

⁹¹ Meydânî, Abdulganî el-Ganîmî, *el-Lübâb*, 1: 1/157.

bağlamında Alkame'nin mezhepte yer bulan içtihatlarını ve uygulamalarını görmüş olduk. Bunlarla birlikte sahabilerden yaptığı nakilleri de dikkate aldığımızda onun Hanefî fihhına katkısının büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. 1990 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde tamamlanan ve "İbadet alanında Alkame b. Kaysın Hanefî mezhebi üzerindeki etkisi"nin ele alındığı yüksek lisans tezinde yazarın ulaştığı sonuçlar da bu anlamda dikkat çekicidir. Bu çalışmada araştırmacı, 109 meseleyi incelemiş ve 81 meselede Hanefî mezhebinin ondan etkilendiği sonucuna varmıştır. Aşağıdaki tablo bu araştırmada tespit edilen meseleleri fıkıh bablarına göre göstermektedir.⁹²

İbadetler	Mezhepte Yer Bulan Görüşleri	Mezhepte Yer Bulmayan Görüşler	Toplam
Taharet Bölümü	12	5	17
Namaz Bölümü	43	13	56
Cenaze Bölümü	6	5	11
Zekat Bölümü	2		2
Oruç Bölümü	3	1	4
Hac Bölümü	15	4	19
Toplam	81	28	109

Bu noktada bir hususun altını çizmek istiyoruz ki bu tabloda Hanefî mezhebinde Alkame'ye muhalefet edildiği gösterilen görüşlerin bir kısmında hata ya da şüphe söz konusudur. Örneğin taharet bölümünde mezhepte yer bulmayan görüşü olarak Alkame'nin erkek ve kadının birbirine şehvetle dokunmasının abdesti bozacağı şeklinde bir yaklaşıma sahip olduğu tespit aktarılmaktadır. Çünkü mezhepte sahih olan görüşe göre şehvetle bile olsa dokunma abdesti bozmaz.⁹³ Hâlbuki bu mesele hakkında ne Hanefî kaynaklarda ne de ilk dönem hadis mecmualarında Alkame'ye ait bir görüş nakledilmemektedir. Alkame'nin bu görüşte olduğu bilgisi yukarıdaki araştırmada da atıfta bulunulan tek kaynak İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*'sidir.⁹⁴ Anılan eserde önceki kaynaklara atıfta bulunulmadığı gibi görüşün Alkame b. Kays'a mı yoksa başka bir Alkame'ye mi ait olduğu hususu da açık değildir.

⁹² Mollâvî, *Fıkh 'Alkame b. Kays en-Nehâî fi'l-'ibâdât ve eserühû fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/536.

⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/67.

⁹⁴ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 1/142.

Çünkü müellif birkaç isimle birlikte künye ve nisbe vermeden bu görüşün sahipleri arasında Alkame ismini zikretmekle yetinmiştir.

Benzer bir durum da abdestte ayakların mesh edilmesinin yeterli olduğu şeklinde bir görüşün Alkame'ye nispet edilmesidir. Mezhepte yer bulmayan bu görüşün ona ait olduğu tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece İbnü'l-Arabî'nin *Âhkâmü'l-Kur'ân*'ında geçmektedir.⁹⁵ Buna karşılık ne diğer mezheplerin temel eserlerinde ne de Hanefî kaynaklarda konuyla ilgili Alkame'ye herhangi bir görüş isnad edilmemektedir. Hatta Cessâs, selef ulemasından Hasan Basri dışında ayakların mesh edileceği görüşünü savunan başka bir kimsenin bulunmadığını ifade eder.⁹⁶

Bu araştırmada Hanefî mezhebinde Alkame'ye muhalefet edilen görüşler arasında tam anlamıyla bir muhalefetin olmadığı meselelere de yer verildiği görülmektedir. Mezhep içi ihtilafa konu olmuş bazı meselelerde Hanefî imamların bir kısmı Alkame ile aynı görüşte değilken onunla aynı görüşte olanlar da bulunmaktadır. Örneğin gayrimüslimlerin mushafa dokunması meselesinde İmam Muhammed Alkame ile aynı görüşe sahipken Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşleri farklıdır. Dolayısıyla kısmen de olsa Alkame'nin mezhepte yer bulan bu görüşüne muhalefet edildiği kanısı isabetli değildir.⁹⁷ Aynı durum sabah ezanının imsak vaktinden önce okunması durumunda iadesiyle ilgili hükümde ortaya çıkan ihtilafa da gözlennmektedir.⁹⁸ Bu kapsamda zikre değer bir başka örnek, cuma namazına son oturuşta yetişenin cumaya yetişmiş sayılacağı şeklindeki görüşün Alkame'nin görüşüne aykırı olduğudur. Halbuki bu görüş her ne kadar müfta bih ise de Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a aittir.⁹⁹ İmam Muhammed bu durumda olanın kalkıp öğlenin farzını kılması gerektiği görüşündedir ki bu Alkame'nin de görüşüdür.¹⁰⁰

Tüm bunlar gösteriyor ki Alkame'ye ait yaklaşımlar kısmen¹⁰¹ de olsa önemli ölçüde Hanefî mezhebinin sistemine dahil edilmiştir. Ancak bazı

⁹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/71.

⁹⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Sadettin Ünal (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 3/349.

⁹⁷ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/126.

⁹⁸ Mollâvî, *Fıkh 'Alkame b. Kays en-Nehâî fi'l-'ibâdât ve eserühû fi'l-fıkhî'l-Hanefî*, 1/163.

⁹⁹ Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 3/80; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhûr*, 1/171.

¹⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/462.

¹⁰¹ Buradaki kısmen kaydı, mezhep içi görüşlerin en azından birinin uyumlu olduğunu ifade etmek anlamında kullanılmıştır.

görüşlerinin mezhepte benimsenmediği de bir gerçektir. Bu görüşlerden bazıları mezhebin görüşüyle karşılaştırmalı olarak aşağıdadır:

Alkame'ye göre ağızdan çıkan kan abdesti bozmaz. Nitekim kaynaklarda bir adam Alkame'ye kan tükürdüğünü sorunca ona "mazmaza yap ve namazını kıl" dediği kaydedilmektedir.¹⁰² Oysa Hanefî mezhebinde miktarına bakılmaksızın ağızdan kan gelmesi halinde abdest bozulur. Hatta bu kan tükürükle karışık olup da kanın miktarı daha fazla olursa da hüküm aynıdır.¹⁰³ Yine Alkame, rukûda tatbîki (elleri birbirine yapıştırıp iki diz arasına koymak) gerekli görürken Hanefî mezhebinde ellerin dizlerin üstüne konması görüşü benimsenmiştir.¹⁰⁴ Alkame'nin mezhepte benimsenmeyen bir görüşü de imamın namazının bozulması durumunda cemaatin münferiden de olsa namazı tamamlayacağı görüşüdür. Oysa Hanefîler bu konuda farklı bir yaklaşıma sahiptir. Onlara göre herhangi bir sebeple imamın namazı bozulsa ve yerine başka biri imam olarak geçmezse cemaat de o namazı iade eder. Çünkü mezhepte sıhhat ve fesat açısından cemaatin namazı imamın namazına bağlıdır esası benimsenmiştir.¹⁰⁵ Terâvih namazının cemaatle kılınması ile ilgili de benzer bir durum söz konusudur. Alkame'ye göre münferiden kılınması daha faziletlidir. Onun farz namazlarda imamlık yaptığı fakat terâvih namazında imamlık yapmadığı rivayet edilir. Buna karşılık Hanefî mezhebinde terâvih namazının cemaatle kılınması müekked sünnettir.¹⁰⁶ İlk iki rekatta kıraati unutanın sehiv secdesi yapıp yapmayacağı konusun da Hanefîlerin görüşü Alkame'nin görüşünden farklıdır. Ona göre bu durumda kıraatin son iki rekatta yapılması yeterlidir.¹⁰⁷ Mezhepte ise buna ek olarak sehiv secdesi de yapmak gerekir.¹⁰⁸ Aynı şekilde Alkame'nin öğlen ve ikinci namazlarında kıraati açtıktan yaptığı ve buna rağmen sehiv secdesi yapmadığı nakledilir.¹⁰⁹

Alkame'nin bazı görüşlerinin mezhepte yer bulmamış olmasının en temel sebeplerinden biri mezhepte sahih kabul edilen hadislerle tearuz etmesidir. Bir diğer sebebi ise bu görüşlerin kendilerine ulaşmamış olması veya ona aidiyetinin sahih görülmemesidir. Çünkü yukarıda örneklerini

¹⁰² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/148.

¹⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/76; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beirut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/17.

¹⁰⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/152; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/20.

¹⁰⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/387; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/94.

¹⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/166; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/106.

¹⁰⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/125.

¹⁰⁸ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/132.

¹⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/319; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/111.

verdiğimiz bu görüşlerin çoğu mezhebin ahkama dair haberleri/rivayetleri inceleyen kaynaklarında yer almamaktadır. Bu anlamda ilk kaynaklardan İmameyn'in *el-Âsârlar'* ile Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr'*ında yer alan Alkame'ye ait görüşlerin büyük oranda mezhepte kısmen de olsa benimsenmiş olması bu tespiti doğrulamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sahâbe ve tâbiîn döneminde Kûfe fıkıh ekolünün önemli isimlerinden biri olan Alkame b. Kays'ın Hanefî mezhebinin oluşumundaki rolü başlıklı bu çalışmada netice itibariyle birkaç hususun altını çizmek suretiyle birtakım mülâhazalara yer vermek istiyoruz. Hemen belirtmek gerekirse bu tespit ve değerlendirmeler, Alkame kaynaklı rivayet ve görüşlerin Hanefî fıkıh sisteminde ne ölçüde yer bulduğu sorusunun nihai cevabı değildir. Belki konuya dikkat çekmek için bir ilk adım olarak nitelenebilir.

Yukarıda yer verdiğimiz mülâhazalar göstermektedir ki Hanefî mezhebinin teşekkülünde bilimsel geleneğe ve bu geleneği temsil eden hoca silsilesine bağlılığın etkisi büyüktür. Bu pencereden bakıldığında Hanefîlik, kökleri sahâbeye kadar uzanan bir geleneğin temsilcisi olarak nitelenebilir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe ve ashabı tarafından sistemleştirilen bu fıkıh geleneği sadece onlara ait yöntemler ve esaslardan ibaret olmayıp Irak/Kûfe fıkıh okulunun gelişim halkalarından biridir. Bu halkaların en belirgin özelliği, kendisinden öncekilerden edindiği birikimi geliştirerek sonrakilere taşımasıdır. Şöyle ki sahâbe dönemindeki bölgesel okullar tâbiîn döneminde yönetsel ekolleşme şeklinde gelişirken, Ebû Hanîfe döneminde sistematik bir düşünce formatına kavuşturularak ekol/mezhep olmayı başarmıştır. Demek oluyor ki bu gelenekte “hocalara bağlılık” esas gelişimin önüne geçmemiştir. Bilakis gelişime katkıda bulunmuştur. Nitekim Ebû Hanîfe hocası ve dolayısıyla Nehâî başta olmak üzere Kûfeli ilim adamlarının fıkıhına bağlılığı ile bilinir.¹¹⁰ Nehâî de hocası Alkame vasıtasıyla İbn Mes'ûd ve Hz. Ali başta olmak üzere fakih sahâbîlerin ilmine bağlıdır. Bu bağlılığın temeli, hocaların fıkıhına olan güven esasına dayanmaktadır.¹¹¹

Diğer taraftan Ebû Hanîfe'nin çeşitli vesilelerle Basra, Mekke ve Medine şehirlerinde yetişen fıkıh ve hadis alimlerinin meclislerine katılması, onlarla fikir alışverişinde bulunması ve onlardan hadis rivayet etmesi, onun fıkıh düşüncesindeki kaynak çeşitliliğini göstermektedir. Bu nedenle Hanefî mezhebinin oluşumunda sadece Irak/Kûfe merkezli re'y fıkıh geleneğinin

¹¹⁰ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 25.

¹¹¹ Şâh Veliyullah Dihlevî, *'İkdü'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihad ve't-taklîd*, 1. Bs (Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, t.y.), 16.

etkili olduğu zannedilmemelidir. Özellikle de hocası Hammâd'ın vefatından sonra Ebû Hanîfe'nin *ehl-i hadis* başta olmak üzere Mekke, Medine ve *ehl-i beytin* fıkından da istifade ettiği bilinmektedir.¹¹² O, kendisini doğrudan Hammâd veya Nehaî gibi tek bir hocasına nispet etmezken, talebelerinin kendilerini onun fıkıh düşüncesine bağlı olarak ifade etmeleri, mezhebin teşekkülünden önceki süreçte farklı birçok kaynaktan beslendiğinin kanıtıdır.¹¹³ Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır ki bu kaynaklar arasında mezhebin oluşumunda en büyük pay *ehl-i re'y* adıyla bilinen Kûfe merkezli fıkıh düşüncesi ve bu düşünceyi temsil eden halkaya aittir. Buna rağmen Alkame'nin bütün görüşlerinin Hanefî mezhebinde yer bulduğunu söylemek çok iddialı olur. Nitekim Buhari ve Müslim'deki rivayetler özelinde Abdullah b. Mes'ûd kaynaklı rivayetlerin Hanefî mezhebindeki yansımalarını araştıran Yaman, yirmi altı meselenin sadece on üçünün hükmünde mezhebin görüşünün onun görüşleriyle uyumlu olduğunu tespit etmiştir. Diğer on üç meselede ise başka kanaldan gelen rivayetler esas alındığından İbn Mes'ûd'un görüşüne muhalefet edilmiştir.¹¹⁴ Bu rivayetlerin çoğunun Alkame kanalıyla geldiği ve onun da fıkının hocasının fıkıyla büyük oranda aynı olduğu göz önünde bulundurulursa¹¹⁵ bu durumun Alkame için de geçerli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bu pencereden bakıldığında Alkame b. Kays'ın mezhebin oluşumundaki rolüyle ilgili aşağıdaki hususlar dikkatlere sunulabilir:

Alkame b. Kays, Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin ilim silsilesinde bulunan iki önemli isimden birinin öğrencisi diğerinin de hocasıdır. Hocası Abdullah b. Mes'ûd, Hanefî mezhebinin esasını teşkil eden Kûfe fıkıh okulunun ilk kurucusudur. Öğrencisi İbrahim en-Nehaî ise tâbî'n döneminde *ehl-i re'y* fıkının en büyük temsilcisidir. Ayrıca İbn Mes'ûd Hz. Ömer ve Hz. Ali başta olmak üzere sahâbeden birçok ismin fıkını da kendisinde bulduran büyük bir fakihtir. Hal böyle olunca Alkame, sahâbeden birçok ismin fikhî birikiminin Hanefî mezhebine yansıtılması konusunda adeta köprü vazifesi görmüştür. Bu da demek oluyor ki Hanefî mezhebine kaynaklık eden sahâbe çeşitliliğinde önemli bir görev ifa etmiştir.

Buna göre Hanefî mezhebinin köklerinin Hz. Peygamber'e ve onun yetiştirdiği sahâbe büyüklerine kadar uzandığı söylenebilir. Bu anlamda mezhebin oluşumu ile sahâbe arasındaki bağlantıyı kuran ismin Alkame

¹¹² İlyas Derdûr, *Târîhu'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2010), 1/371.

¹¹³ Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, 29.

¹¹⁴ Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü", 13.

¹¹⁵ Zekerîya Erkut, *İbrahm en-Nehaî'nin İbadetlerle İlgili Fikhî Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2015), 23.

olduğu görülmektedir.

Netice itibariyle Kûfe'de temeli İbn Mes'ûd tarafından atılan re'y mektebinin bir temsilcisi olarak tarih sahnesinde yerini alan Alkame b. Kays, hocasından aldığı ilmi, yeğeni ve öğrencisi olan İbrahim en-Nehaî'ye aktarmıştır. O da bunu biraz daha geliştirerek ve bir yöntem belirleyerek öğrencisi Hammâd aracılığıyla Ebû Hanife'ye aktarmıştır ki o da bu gelenekten gelen fikhî sistemleştirerek ekolleşmesini sağlamıştır. Bu da demek oluyor ki Alkame'nin Hanefî mezhebinin oluşumundaki en büyük katkısı, başta hocası İbn Mes'ûd olmak üzere sahâbe neslinin fikhî birikimini Hanefî sisteme aktarmasıdır. Çünkü onun rivayetleri, uygulamaları ve yaklaşımları Hanefî mezhebinde büyük oranda yer bulmuştur. Nitekim erken dönem kaynaklardan hareketle incelediğimiz yirmi üç meselenin on yedisinde Alkame'nin görüşüne yer verilmiş, sadece altı meselede muhalefet edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ, Buhârî. *Keşfu'l-esrar şerh usûli'l-Pezdevî*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İslâmî, t.y.
- ABDÜRREZZÂK, b. Hemmâm, Ebû Bekr. *el-Musannef*. Thk. Habîburrahman el-Azamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1403.
- AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- BARDAKOĞLU, Ali. "Hanefî Mezhebi". 26: 21-27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanefi-mezhebi#1>.
- BUHÂRÎ. "Fedâilü'l-Kur'ân". 8. Dimeşk: Dâr İbn Kesîr, 2002.
- Burhânü's-Şerfa, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtu'l-Burhânî*. Thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. Beyrut: Dâr İhyâü't-türâsi'l-Arabî, 1405.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed İsmetullah. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b.

- Alî b. Yûsuf. *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-Kurrâ*. t.y.
- DERDÛR, İlyas. *Târîhu'l-fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2010.
- DİHLEVÎ, Şâh Veliyullah. *Huccetüullahi'l-bâliğa*. Thk. Seyyid Sâbık. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cîle, 2005.
- DİHLEVÎ, Şâh Veliyullah. *'İkdü'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihad ve't-taklîd*. 1. Bs. Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, t.y.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim. *el-Âsâr*. Thk. Ebü'l-Vefâ el-Afğânî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- ERKUT, Zekeriya. *İbrahm en-Nehaî'nin İbadetlerle İlgili Fikhî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2015.
- FURAT, Ahmet Hamdi. *Haneî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi*. Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2006.
- HADDÂD, Ebû Bekir. *el-Cevheretü'n-neyyire*. Thk. İlyas Kaplan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2006.
- Hatip Bağdâdî. *Târîhü Bağdâd*. Thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-epsâr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1992.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr. *el-Musanneffî'l-âhâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1415.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâme. Dımeşk: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Hadis, t.y.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-cedîde, t.y.
- İbn Kayyim, el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-muvakkîn 'an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Nuceym, Zeynulâbidîn b. İbrahim, b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu*
-

- Kenzu'd-dekâik*. Thk. Zekeriye 'Umeyrât. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 1. Bs. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1990.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2003.
- İbnü's-salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ma'rifet envâ' 'ulûmi'l-hadîs (el-Mukaddime)*. Thk. Nuruddîn 'Itr. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İSFEHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1996.
- KAL'ACÎ, Muhammed Ravvâs. *Mevsu'at fikh Abdillâh b. Mes 'üd*. Kahire: Mektebetü'l-Hâtemî, 1956.
- KAL'ACÎ, Muhammed Ravvâs. *Mevsu'at fikh İbrahim en-Nehâî*. Cidde: Merkezül-Bahsi'l-ilmî ve ihyâü't-türâsi'l-İslâmî, 1979.
- KÂSÂNÎ, Ebi Bekr Alâuddîn b. Mes'ud. *Beda'iu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. 2. Bs. Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- KATTÂN, Mennâ' b. Halîl el-. *Târîhü't-teşrî'l-İslâmî*. 5. Bs. Kahire: Mektebet Vehbe, 2001.
- KEFEVÎ, Mahmûd b. Süleyman. *Ketaibu a'lami'l-ahyar min fukahâi mezhebi'n-Nu'mani'l-muhtâr*. Thk. Saffet Köse - Murat Şimşek - Hasan Özer - Huzeyfe Çeker - Güneş Öztürk. İstanbul: İrşad Kitabevi, 2017.
- MEKKÎ, Ebü'l-Müeyyid el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Harizmî. *Menâkıbü Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.
- MEVSİLÎ, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. Thk. Muhammed Adnan Derviş. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1996.
- MEYDÂNÎ, Abdulganî el-Ganîmî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010.
- Molla Hüsrev, Mehmed Efendi. *Dürerü'l-hükkâm*. Kahire: Dâr İhyâü'l-kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- MOLLÂVÎ, Abdurrahman Yusuf İsmail. *Fıkh 'Alkame b. Kays en-Nehâî fi'l-ibâdât ve eserühü fi'l-fikhi'l-Hanefî*. Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1990.
- MÜSLİM. "Fedâilü's-sahâbe". 118. Kahire: Dâr İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, t.y.

- NAÎMÎ, Ahmed Hamid. *el-İmam Alkame b. Kays ve ârâuhü'l-fıkhiyye*. Ammân: Daru'l-mu'tez, 2016.
- ÖZEL, Ahmet. "Alkame b. Kays". 2: 467. Ankara: TDV Yayınları, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alkame-b-kays>.
- SAYMERÎ, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- SERAHSÎ, Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- SERAHSÎ, Şemsü'l-eimme es-. *Usulü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, t.y.
- ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. Thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012.
- ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan. *el-Hücce âlâ ehli'l-Medîne*. Thk. Mehdî Hasan el-Keylânî Kâdirî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan. *Kitâbü'l-âsâr*. Thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1993.
- ŞEYHÎZÂDE, Abdurrahman. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dâr İhyâü't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- ŞİMŞEK, Murat. *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Musul: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1983.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Thk. Sadettin Ünal. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri. *Şerhu meâini'l-âsâr*. Thk. Muhammed Zührî en-Neccâr – Muhammed Seyyid Câdülhak. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa. "İlk İki Asırda Fıkıh". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986): 315-343.
- YAMAN, Ahmet. "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2004): 7-26.
- YAMAN, Ahmet. "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38 (2014): 11-44.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.

ZEYLAÎ, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûffî el-Bârîî. *Tebyînü'l-hakâik*. 2. Bs. Kahire: el-Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye, 1313

IMPORTANCE OF 'ALQAMAH B. QAYS (D. 62/682) DURING THE FORMATION PROCESS OF THE ḤANAFĪ LAW SCHOOL

✉ Mahmut SAMAR^a

Extended Abstract

One of the most important elements in the history of fiqh is the law schools. As a matter of fact, tens of sects of fiqh have emerged due to regional, methodical and educational differences in the historical process. Within this framework, the first school to complete its formation in terms of chronological order is the Ḥanafī school. For this reason, Ḥanafī school has an important place in studies on the history of fiqh. Like every denomination, Ḥanafī doctrine refers to a systematic structure of thought formed based on the accumulation before it. Research on the history of Islamic jurisprudence reveals that Ḥanafī Fiqh thought has a well-established history dating back to the founding of the city of Kufa. As a matter of fact, the Hanafī school is the expression of Iraqi fiqh thought represented by Imām al-A'zam Abū Ḥanīfah (d. 150/767) and his disciples, which had began in the first century of the Hijrah in the region of Iraq centered on Kufa and became increasingly widespread. After gaining an intellectual and principled structure, the Iraq/Kufa school/école of fiqh, which is the tradition of fiqh brought up by Abū Ḥanīfah, the founding imam of the Ḥanafī legal school, began to be called *ahl al-ra'y* and took its place in the Islamic legal history scene with this name. In spite of the contribution of 'Omar and 'Alī (may Allah be pleased with them), the sources recorded that the founding leader of this tradition is 'Abdullāh b. Mas'ūd (d. 32/652-53) from amongst the companions. According to this general acceptance, in the formation of the Ḥanafī communion, there are many constituent names that lived in the period between 'Abdullāh b. Mas'ūd and Abū Ḥanīfah. At the beginning of this chain comes 'Alqamah b. Qays (d. 62/682). Because 'Alqamah b. Qays is one of the

^a Asst. Prof., Ankara Sosyal Bilimler University, mahmutsamar@hotmail.com

two leading disciples of 'Abdullāh b. Mas'ūd, the head of this lineage. Also, he is teacher and uncle of Ibrāhīm al-Naḥa'ī (d. 96/714) that is important ring of the chain. Given that Ibrāhīm al-Naḥa'ī is the teacher of Ḥammād b. Abū Suleimān (d. 120/738), whose classes attended Abū Ḥanīfah for eighteen years and studied fiqh, the contribution of 'Alqamah b. Qays and his role in the formation process of the Ḥanafī school comes into view as an undeniable reality. In this case, the question of importance of 'Alqamah-based fiqh in the system of Ḥanafī legal school is supposed to be substantial.

'Alqamah b. Qays, one of the leading figures of the scholars of the period of Tābiīn, has seen lots of companions besides 'Abdullāh b. Mas'ūd and narrated hadith from them. It's been reported in resources, that he narrated hadith from great companions such as 'Omar (d. 23/644), 'Uthmān (d. 35/656), 'Alī (d. 40/661), 'Āishah (d. 58/678), Salmān al-Fārisī (d. 36/656), Abū al-Dardā' (d. 32/652), Ḥuthayfah b. al-Yamān (d. 36/656), Ḥabbāb b. al-Arat (d. 37/657-58), 'Ammār b. al-Yāsir (d. 37/657) and Abū Mūsā al-Ash'ārī (d. 42/662-63). In addition, 'Alqamah, who has raised many disciples in fields such as fiqh, tafseer, hadith and khiraat, is an important link in the chain of scholars starting with Abū Ḥanīfah and ending up with the companions. Despite the fact that many of the companions of the Prophet (pbuh) were alive at that time, the suitors of knowledge sought the lessons of 'Alqamah, and even many of the companions appealed to him and asked him for fatwa. 'Alqamah b. Qays, who had an important position in the formation of the Kufa School of especially fiqh and tafsir, according to a common belief had passed away in Kufa city in 62 A.H. (682 c.e.).

This work was written with the aim of revealing the role of 'Alqamah b. Qays in the formation of the Ḥanafī legal tradition, which has managed to maintain its influence in the Islamic legal history until today as a result of the ra'y thought formed by Kufan Fiqh school. In this context, it was emphasized to determine his views on fiqh and fiqh methodology as the source of the Ḥanafī school. Furthermore, his contribution to Ḥanafī jurisprudence have been traced through his distinguished students. For this purpose, the work consists of two main titles. In the first title, 'Alqamah b. Qays' life and scholarly personality have been focused on, and sources have been pointed out for details. Under the second heading, subjects such as the juristic views of 'Alqamah and the extent to which these views have found a place in the Ḥanafī law have been discussed. As a result, 'Alqamah b. Qays was found to have played an active role in the formation of the Ḥanafī school. In this sense, his greatest contribution in the formation of the Ḥanafī law school is the transmitting of the juristic aggregation of the Ṣaḥābah generation, especially

his teacher 'Abdullāh b. Mas'ūd, to the Ḥanafī legal system. Because it is determined, that the personal practices and judiciary approaches of 'Alqamah, especially the narrations coming from him, have great importance in Ḥanafī school. Therefore, it might be stated that 'Alqamah served as a bridge in establishing the connection of the Ḥanafī school with the Şaḥābah generation. This means that he has performed an important role in the diversity of the Şaḥābah views, which is the main source of the Ḥanafī legal system. On the other hand, in the literature of the first period of the Ḥanafī school, it is seen that both the narrations and the personal opinions of 'Alqamah are given a lot of importance. 'Alqamah is one of the most essential references in Abū Yūsuf's al-Āşār, Imam Muḥammad's Kitāb al- Āşār and Ṭaḥāwī's Sharḥ Ma'āni al- Āşār. As a matter of fact, it was determined that the opinion of the Ḥanafī madhhab was in concordance with the views of 'Alqamah in 81 out of 109 issues in a research conducted particularly according the section of worship. Despite this fact, it would be very challenging to say that all of 'Alqamah's juristic opinions had a place in the Ḥanafī school. Because it is a fact that some of his views are not adopted in the school, and some are partially accepted.

Keywords: Fiqh, Ḥanafī Law School, 'Alqamah b. Qays, Kufa, Abū Ḥanīfah.

